

Regimeideologi og politisk historiebrug i Rusland: Udstillingen »Rusland – Min Historie«

Mikhail Suslov*

Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, Danmark

Abstract

The article analyses representations of history in today's Russia as part of the ideology for expressing central political concepts underlying the Putinist regime. Mainstream interpretations of history build on a populist vision of Russia as a community with a stable, unchangeable core of identity. In this ideological context, history serves as the canvas on which the 'authentic' Russian identity manifests itself. The present research article examines representations of history by focusing on the concepts of 'historical sovereignty', 'unity of history', and the role of elites in history. It finds that regime ideology in today's Russia relies on a sizable infrastructure that involves producing historical knowledge for the purpose of securitizing history and making it an instrumental element in the populist (conservative-communitarian) ideology. Sources for this study come from the network exhibition 'Russia – My History', contextualized through content analysis of the key producers of ideology in Putin's Russia.

Keywords: use of history, ideology, historical sovereignty, populism, sense of time, historical unity

Introduktion

I modsætning til hvad mange analytikere hævder om det russiske politiske regime i de sidste to årtier, er det blevet mere ideologisk præget (Chen, 2016; Laruelle, 2021; Lewis, 2020; Suslov, 2020; Østbø, 2016). I dag er Putins Rusland ikke bare et pragmatisk-kleptokratisk regime (Dawisha, 2015), men også et ideologisk regime. Det betyder, at den politiske elite i stigende grad støtter sig til ideologi som en legitimeringsstrategi, men samtidig er elitens muligheder for at agere blevet mere og mere begrænsede af ideologiske rammer. I denne artikel forstås begrebet »ideologi« ikke nødvendigvis som et velordnet system af politiske idéer, men som en argumentationsproces, der giver betydningsindhold til politiske udtalelser og handlinger (Freedon,

*Kontaktinformasjon: Mikhail Suslov, e-post: mikhail.suslov@hum.ku.dk

1998). Desuden har vi brug for at udvide begrebet »ideologi« ved at inkludere betydningsgivende mekanismer, der ikke er konceptbaserede. I virkeligheden, især når det drejer sig om populære forestillinger, spiller politiske følelser, billeder og metaforer en afgørende rolle. Når det kommer til patriotisk tænkning, er national stolthedsfølelse (eller ydmygelse), visuelle billeder af statens »storhed« i form af militærparader og metaforer som for eksempel »belejret fæstning« vigtigere end teoretiske refleksioner. Dette argument indebærer, at ethvert politisk meningsfuldt udsagn eller enhver handling er ideologisk, fordi ideologi ikke er en falsk bevidsthed, men et nødvendigt redskab til politisk tænkning (Freedon, 2013, s. 151). Spørgsmålet er, hvilken ideologi der rykker frem og hvorfor. Jeg argumenterer for, at ideologien for det nuværende regime i Rusland i høj grad er baseret på en vis fortolkning af historien. I artiklen fokuserer jeg hovedsageligt på netværksudstillingen »Rusland – Min Historie« (derefter RMH), der betragtes i forhold til mainstream (dvs. loyale mod Putins regime) diskurser om historie. Denne udstilling er blevet det vigtigste redskab til historisk påvirkning og indoktrinering af den voksne befolkning og skolebørn.

RMH blev første gang organiseret i Moskva i 2012 som den midlertidige udstilling »Det Ortodokse Rusland: Romanoverne«. Initiativet blev taget af biskop (i dag – metropolit) Tikhon Sjevkunov og velsignet af patriark Kirill (Sozajev-Gur’jev, 2013). En anden offentlig person bag udstillingen var tidligere kulturminister Vladimir Medinskij, en af arkitekterne bag den »konservative drejning« i dagens Rusland. Han satte rammerne for udstillingen som et værktøj til at forstærke og supplere skoleprogrammet med statsautoriseret historieundervisning. Ministeriet for uddannelse og videnskab distribuerede brochurer om, hvordan skolelærere kunne bruge udstillingen i deres undervisningsproces. Blandt andet påpeger en af brochurerne, at udstillingen skal udvikle patriotisme, åndelighed (*duhovnost*¹) og selvidentificering med Rusland, dets historie og kultur (Botova, 2020; Istoritjeskij park, 2018; Urok, 2016). Den 4. november 2013 besøgte præsident Vladimir Putin udstillingen og påpegede paralleller mellem revolutionen i 1917 og den nylige protestbevægelse på Bolotnaja-pladsen. Udstillingernes høje offentlige status blev senere åbenbar, da Vladimir Putins kandidatur til præsidentvalget proklameredes i pavillon 57 på VDNH¹ i 2018, hvor flagskibsudstillingen fandt sted (Krasnojorova, 2017).

I begyndelsen var disse udstillinger ganske populære blandt russerne. Det siges, at mellem 15.000 og 18.000 besøgende så udstillingerne dagligt, og sommetider var der lange køer foran udstillingshallen Manesj i Moskva. Det har formentlig ændret sig, og i januar-februar 2021 gik jeg rundt på udstillingerne både i Novosibirsk og Perm i timevis uden at se en eneste besøgende. Det er ikke artiklens opgave at forklare udstillingernes modtagelse hos publikum, men det skal bemærkes i parentes, at i dag fungerer RMH hovedsageligt som en dialog mellem staten og den selv, fordi den ikke har opnået stor folkelig interesse. Selvfølgelig bruges udstillingerne i officielle

¹ Udstillings- og handelscenter i Moskva.

sammenhænge og som en del af historieundervisningen i skolerne. For eksempel tilbyder RMH et fristed til den Kreml-relaterede ungdomsbevægelse *Bol'sjaja peremena*. I 2020 blev RMH vært for en anden netværksudstilling om den Store Fædrelandskrig *Pamijat' Pokolenij*, arrangeret af Det Russiske Militær-Historiske Selskab.

P.t., i 2021, er der 24 udstillinger i Rusland, og planen er at øge deres antal til 25. Det er svært at vurdere de reelle omkostninger ved RMH's vedligeholdelse, fordi informationen ikke er tilgængelig, der er kun indirekte antydninger. For eksempel kostede det 350 millioner rubler alene at restaurere bygningen i Perm (Tjugarina et al., 2017), hvor RMH findes i øjeblikket. Ydermere finansieredes udstillingen i 2017 og 2018 med 216 millioner fra regionens budget og 120 millioner fra Gazprom. Alt i alt blev det 686 millioner (9 millioner USD ifølge valutakursen i marts 2021) for at etablere udstillingen i Perm, eksklusive driftsomkostninger i de næste år (Kommersant. Perm, 2018). For at afholde RMH i Novosibirsk blev der brugt 537 millioner rubler (7 millioner USD), inklusive 107 millioner fra Gazprom (Tajga. Info, 2017). Til sammenligning er det interessant at nævne, at reparationsudgifterne for boligmassen i hele Perm-regionen er 1,8 millioner USD årligt (Bjudget, 2018). Bloomberg påpeger, at den største del af Gazproms humanitære tilskud på 26 milliarder rubler (cirka 400 millioner USD) blev brugt på de historiske udstillingerne i 2017 (Makarova, Novyj, 2017, s. 7; Junina, 2017, s. 11), men RMH's arrangører insisterede på, at det er i en mindre størrelsesorden, og formentlig har de ret: Det ser ud, som om staten og Gazprom i virkeligheden brugte tilsammen 2,5 milliarder rubler (40 millioner USD) i alt, uden driftsomkostninger. RMH's forbindelse med Gazprom, Ruslands største virksomhed, går gennem Ivan Esin, som var Gazproms advokat og nu er leder for Fonden for Humanitære projekter, som finansierer RMH.

Undersøgelser om historiebrug og historieopfattelser i det nuværende Rusland og Østeuropa er blevet en væsentlig del af forskningen inden for russisk og østeuropæisk politik, ideologi og kultur. Blandt andet kan man pege på en række kollektive monografier redigeret af Aleksej Miller (Miller & Efremenko, 2020; Miller & Lipman, 2014; Miller et al., 2020), publikationer af Ol'ga Malinova (Malinova, 2015, 2017, 2018), bogen *Memory Politics in Contemporary Russia* (2019) af Marielle Wijermars, det akademiske tidsskrift *Istoricheskaia Ekspertiza* og mange andre forskningspublikationer (Bernstein, 2016; Laruelle, 2019; Nelson, 2019; Walker, 2018). I Danmark har blandt andre Torben Heuer og Mette Skak analyseret politiske aspekter af historieskrivning i Rusland (Heuer, 2015; Skak, 2009).

Ivan Kurilla har meget rammende sagt, at formålet med udstillingen er at, banke ind i skolebørns hoved, at idéen om, at alle Ruslands problemer kommer fra udenlandske eller fjendtlige indenlandske kræfter (Kurilla et al., 2018). Ekaterina Klimenko fokuserer på at analysere, hvordan det er lykkedes udstillingen at inkludere Den Russiske Revolution 1917 i den officielle version af historien (Klimenko, 2021). Omstændighederne omkring RMH's åbning og dens hovedtræk er dækket i Valerja Kaz'minas artikler (Kaz'mina, 2020a, 2020b) og en række essays publiceret i tidsskriftet *Istoritjeskaja Ekspertiza* i 2018 (Selin, 2018; A. Suslov, 2018; Mosin, 2018; Prokop'ev, 2018).

Denne artikel vil vise, hvordan RMH's fortolkning af historien fungerer som en central del af regimeideologien, navnlig hvordan udstillingens historie- og tidsopfattelse bygger på populistiske begreber. Fra dette perspektiv ligger denne artikels vigtigste forskningsfokus ikke så meget på udstillingen selv som på den bredere sammenhæng med den populistiske interpretation af historie inden for rammerne af »putinismen«.²

Det er vigtigt at understrege, at RMH ikke er det eneste værktøj i den historisk-politiske propaganda, men snarere en del af en bred infrastruktur, som har udviklet sig i de sidste 20 år fra forskellige ideologiske centre. Der er fire grupper af intellektuelle, som beskæftiger sig med at producere mainstream historiske diskurser i dag. Den første inkluderer historikere og publicister, organiseret omkring sekulære institutioner understøttet af staten, såsom Det Russiske Militær-Historiske Selskab (RMHS), Udenrigspolitik- og Forsvarsrådet, Putin-støttepartiet Det Forenede Rusland og dets tænketanke. Mellem 2009 og 2012 eksisterede inden for denne gruppe flagskibet »Kommissionen mod historieforfalskning«. I dag udfyldes denne rolle hovedsagelig af RMHS. Den anden gruppe af ideologer kommer hovedsagelig fra militære kredse og er samlet omkring den militær-patriotiske park »Patriot« i Kubinka, nær Moskva, patriotiske ungdomsbevægelser, Militær-Politisk Hovedkontor (MPHK) under Forsvarsministeriet og nogle sikkerheds-orienterede myndigheder som Sikkerhedsrådet eller efterretningstjenesterne og deres tænketanke. Den tredje gruppe stammer fra et religiøst miljø omkring den russiske ortodokse kirke, ortodokse fonde (for eksempel Fonden for Humanitære Projekter og Den Hellige Andreasfonde). Den fjerde gruppe kommer hovedsageligt fra højrefløjen i det politiske spektrum, som engang har været i opposition, men som siden 2012 hurtigt blev allieret med den politiske mainstream. Det drejer sig om Izborsk-klubben, Sulaksjin-Centret og nogle enkeltstående intellektuelle.

Materialer til denne undersøgelse kommer delvist fra russiske politikeres og ideologers diskurser, delvist fra mit feltarbejde på udstillingerne »Rusland – Min Historie«, som jeg besøgte i Moskva (juli 2019), Novosibirsk (januar 2021) og Perm (februar 2021). Alle udstillinger har den samme kerne af historiske kilder, analytiske tekster og interaktive materialer, men hver udstilling er lidt forskellig fra de andre, fordi de bruger forskellige kombinationer af tilgængelige informationsblokke afhængigt af lokalerne, hvor udstillingerne finder sted. Yderligere er der en relativt ubetydelig regional komponent, som varierer i forskellige byer. Hver udstilling har fire afdelinger i øjeblikket: »Rurikiderne, 862–1598«, »Romanoverne, 1613–1917«, »Fra de store omvæltninger til Den Store Sejr, 1917–1945« og »Rusland – Min Historie, 1945–2016«. Rent praktisk er der forskellige temasektioner i hver afdeling, og disse sektioner består af fysiske plakater med citater, der hænger på væggen,

² »Putinisme« er et begreb, der bruges i litteraturen til at understrege det russiske regimes forskelle fra andre autoritære regimer: dets forbindelse til efterretningstjeneste, dets brug af den sovjetiske fortid, dets ambitioner om en messiansk rolle i verden osv. For mere informationen om dette begreb se for eksempel Taylor, 2018; Langdom & Tismaneanu, 2020; Gudkov, 2011.

digitale informationsblokke (informationsstande), som man kan bladre igennem eller åbne for yderligere oplysninger, nogle interaktive komponenter og steder, hvor man kan se dokumentarfilm. De er ikke traditionelle museer, som er organiseret omkring artefakter, men ifølge kuratorerne er de en »levende lærebog«. Det vil sige, at »Rusland – Min Historie« hviler på det grundprincip, at historie er et redskab til kommunikation og uddannelse, ikke et arkiv, som bevarer artefakter. På denne måde bruger udstillingerne den yngre generations præference for digitale redskaber, interaktivitet og visuel præsentation af materialerne (Belousova, 2017).

Populismen i historieopfattelsessammenhæng

Denne artikel fremhæver, at historiepolitik ikke bør studeres isoleret fra regimets ideologi, fordi det er vigtigt at forstå, hvordan brugen af historie, som for eksempel i RMH, er rettet mod at illustrere og understøtte centrale ideologiske begreber. Det betyder, at historiske fortolkninger i RMH afslører de vigtigste træk ved regimets ideologi som helhed. I denne undersøgelse arbejder jeg med et af disse træk, nemlig populismen. Jeg må understrege, at populismen ikke er den eneste ideologi, som forklarer »putinismens« ideologiske identitet. Problemet er, at vi har med et nyt ideologisk fænomen at gøre, hvis ideologiske egenskaber er hybride, og som sammenbinder elementer som for eksempel konservatisme, fundamentalisme, fascisme og nationalisme. Min tanke er, at på trods af at nogle studier på det bestemteste afviser idéen om populistiske rødder i Kremles ideologi (Judin & Matveev, 2017; Laruelle, 2021, s. 22–23), befinder populismen sig faktisk midt i regimets ideologi.

En overfladisk forståelse af populisme definerer den som et begreb, der legitimerer folkets oprør mod eliter. En sådan forståelse kræver en mere dybtgående betragtning af, hvad et politisk subjekt (»folk« eller »nation«) er ifølge populisterne. Ifølge Jan-Werner Müller er en kritisk indstilling mod eliter en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for at kunne kvalificeres som populist (Müller, 2016, s. 2). Populismens verdensbillede antager, at dette politiske subjekt har en stabil, relativt uforanderlig personlighed. Som Michael Freedden skriver, er populismens centrale begreb »an inclination to conceive of society as a singular unitary body« (Freedden, 2017, s. 4). I modsætning til det republikanske demokrati står populist fast imod idéen om, at folkets vilje kan afdækkes ved afstemning og en altid ustabil balance mellem flertal og mindretal. I stedet understreger populist, at det vigtigste er at forstå nationens identitet og handle i overensstemmelse med dette. På den måde passer populismen sammen med konservativ kommunitarisme (Claasen, 2011), hvis grundidé er, at individer ikke kan være uafhængige af deres samfundsmæssige praksis, dvs. at personligheden er et produkt af socialisering i et vist fællesskab, og at vi ikke kan tænke os selv uden for denne sociale sammenhæng (Etzioni, 2014, s. 247; Kymlicka, 20002). Denne ideologi accentuerer vigtigheden i at holde fast i en imaginær og stabil fælleskabsidentitet.

Blandt andet indebærer denne tilgang, at populismens grundlæggende tanker altid er anti-elitistiske, fordi eliten betragtes som en uønsket mellemmand, der kun kan overskygge folkets ægte identitet (Norris & Inglehart, 2019; Mudde, 2004; Müller, 2016, s. 29–35). Populismen kan indeholde andre idéer, som for eksempel migrantofobi hos radikale nationalister, som er bange for, at folkets identitet bliver ødelagt/truet af fremmede elementer. Populismens anti-elitistiske tendens betyder ikke, at populister altid kæmper mod hegemoni. I vort globale samfund er der forskellige niveauer af hegemoni, for eksempel det nationale niveau og det internationale niveau. Det indebærer, at en hegemonistisk leder på det nationale niveau kan kæmpe imod internationalt hegemoni under populismens banner. Forskere fremfører endnu en indvending mod idéen om, at populister altid er i opposition til eliter, gennem en påpejning af, at populismen ikke så meget kritiserer eliterne selv som eliternes uduelighed i at repræsentere folk (de Cleen, 2017, s. 6; Heiskanen, 2021; Herriot, 2020, s. 78). Med andre ord kan populister opnå magten og forblive racerene populister, når de (i) kontrasterer sig selv med korrumperede eliter, eller (ii) angriber udenlandske eliter, som for eksempel bureaukratiet i Bruxelles eller Washington, eller globale kapitalister. I den russiske sammenhæng har eliten siden Peter den Stores reformer været delt i to kategorier: embedsmænd og *intelligentsia*. Det gør det muligt for begge parter at kritisere hinanden ved at bruge argumentet om, at opponenter ikke repræsenterer folket, og at de ikke er en »organisk« del af folket.

En velkendt måde at udtrykke folkets identitet på er ifølge populistisk ideologi gennem en karismatisk leder. Nadia Urbinati hævder, at populismen gerne vil forbinde den politiske ledelse med den politiske Suverænen, altså folket, det vil sige at i populismens idealverdensbillede er nationen inkarneret i statsoverhovedet (Urbinati, 2020, s. 24–25). Der er nogle elementer af lederdyrkelse i den fremherskende ideologi, der er centreret omkring Vladimir Putins person, men generelt er den fokuseret på en anden måde at afdække denne mystiske nations »identitet« på, nemlig gennem brugen af historie. På denne måde anses historien som en åben bog, der beskriver nationens identitet, og således bruges den som en ideologisk guide til fremtiden. Populismens version af historie skal vise, at folket har en fælles oprindelse og en »organisk« måde at udvikle sig på uden væsentlige udenlandske indblandinger og voldsomme forandringer (Freedon, 2017, s. 3–5; Herriot, 2020, s. 24). Den grundlæggende historieopfattelse i Putins Rusland kan beskrives som en kombination af følgende begreber: historiens enhed, historisk suverænitet, fremtidens tomhed, fjendtlighed mod revolutioner og en spiralliggende historiemodel. Set fra en ideologisk vinkel understøtter denne historieopfattelse populismens tankegang, hvis grundlæggende princip er en overbevisning om, at der er en stabil identitet hos et ægte folk, og at statens hovedopgave er at forsvare folkets identitet. Inden for populismens rammer fungerer historien på to måder; som et subjekt, der manifesterer folkets identitet, og som et objekt til sikkerhedsliggørelse.

Historisk suverænitet i regimets historieopfattelse

Dette afsnit danner baggrund for en forståelse af RMH's historiefortolkninger gennem en fremstilling af »putinismens« generelle historieopfattelse. Mit udgangspunkt er, at en central del af den nuværende russiske ideologi drejer sig om suverænitet. Begrebet »det suveræne demokrati« blev taget i brug af statsideologerne og spindoktorerne Vladislav Surkov og Vitalij Tret'jakov i 2005–2007 og var et af de første forsøg på at definere en national uafhængighedsideologi. Siden 2012 har man talt om andre aspekter af suverænitet, såsom »åndelig suverænitet« eller »humanitær suverænitet«, som omtrent betyder, at Rusland må vælge sine egne værdiopfattelser i stedet for at låne vestlige idéer og filosofier. På samme måde dukkede udtrykket »historisk suverænitet« op, fremført af tidligere kulturminister Vladimir Medinskij (Medinskij, 2017, s. 5) og hans kollega historieprofessor Grigorij Gerasimov. Sidstnævnte forklarede idéen om »historisk suverænitet« som en del af folkets kamp for at opfylde dets vilje på dets territorium uden indblanding af fremmede magter eller politiske, militære, åndelige og andre former for suverænitet, eller med andre ord, »det er en stats ret at have sin egen historie« (Gerasimov, 2020)³. Gerasimov erklærer, at der ikke findes »rene« historiske fakta, men alle fakta er fortolkede ifølge én teori, og det betyder, at den historiske suverænitet kan koges ned til landets ret til at udarbejde sin eget teori. For eksempel, fortsætter Gerasimov, »er der inden for den liberale teori ikke nogen positiv Ruslandshistorie, med to korte undtagelser i 1917 og i 1990'erne« (Gerasimov, 2017a). I dette lys er en »positiv« version af den nationale historie næsten ligesom en national ideologi, og omvendt: en national ideologi producerer en national historie. Gerasimov siger ligefrem det samme et andet sted: » ... historie er en del af landets indenrigs- og udenrigspolitik og en måde at mobilisere folket på for at understøtte magten« (Gerasimov, 2016).

Endvidere bygger regimets historieopfattelse på en overbevisning om, at historien har en »evne til at programmere« vores adfærd lige nu og i fremtiden (Kulikov et al., 2020, s. 29), og det indebærer, at vi må gøre, hvad vi kan for at »programmere« historien på en måde, der er produktiv for Ruslands interesser. Den religiøse tænker Aleksandr Sjtjipkov mener endvidere, at »historiske myter«, der »forhindrer den nationale identitet« eller »ødelægger de nationale opgaver«, bør elimineres (Sjtjipkov, 2015, s. 23). Understregningen af Gulags rolle i russisk historie og sorgen over politiske repressalier er skarpt kritiseret af Sjtjipkov, fordi det skaber en forestilling om kollektiv skyld og utilfredshed med det nuværende politiske regime. Som følge af dette »konverteres denne historiske episode [Gulag] til politiske protester« (Sjtjipkov, 2015, s. 262–267).

Derimod, hvis vi undlader at fremme »vores« version af historien, er vi dømt til at fejle. Vardan Bagdasarjan, forsker fra Izborsk-klubben, nævner til eksempel, da Ruslands historie blev ødelagt under perestrojka, og netop dette resulterede i

³ Alle citater i artiklen er min oversættelse fra russisk.

Sovjetunionens sammenbrud (Bagdasarjan, 2013, s. 12). Fra denne vinkel passer idéen om »programmering« af historien godt sammen med en geopolitisk ideologi om Ruslands evige krig mod Vesten. Sjtjipkov siger klart, at Ruslands fjenders primære opgave er at sprede historiske løgne og derved ødelægge den russiske identitet og Rusland selv (Sjtjipkov, 2015, s. 26–27). I hans og andre ideologers forståelse er historieopfattelse og geopolitik tæt forbundet. De argumenterer for, at »Vesten« forsøger at omfortolke Sovjetunionens rolle i Anden Verdenskrig, så der sættes spørgsmålstegn ved, om Ruslands rolle som Sovjetunionens arvtager skal nedvurderes, herunder om Rusland skal bevare sin plads i FN's Sikkerhedsråd i vores tid. Så kampen om »vores« historieforestilling bliver det samme som kampen om »vores« geopolitiske herredømme. I en anden fortolkning af de regimevenlige politiske kommentatorer Kulikov, Sergejtsev og Mostovoj skyldes vigtigheden af sejren i 1945 det faktum, at Den Store Fædrelandskrig opsummerede Ruslands 1000-årige historie og afsluttede dannelsen af det russiske menneske som en særlig type menneske. I dette perspektiv forstås alle forsøg på at »forfalske« historien om Anden Verdenskrig som et angreb på selve det russiske folk (Kulikov et al., 2020, s. 450).

Aleksej Podberjozkin, leder af Center for Militær-Politiske Problemer og rådgiver for chefen for Almaz-Antei, verdens 15.-største producent af militært udstyr, kalder historie for »det ikke-dødelige masseødelæggelsesvåben«, fordi det er den bedste måde at svække et lands forsvar på, nemlig ved at forandre landets historie. I så fald bliver folket blindt, i forhold til hvem der er dets dødsfjender. Desuden legitimerer historien forskellige territoriale, økonomiske og andre krav, som et land stiller til et andet. På denne måde, efter Podberjozkins mening, bliver historien til en del af en hel pakke af politisk og militær vold, som konstituerer moderne krigsførelse (Podberjozkin, 2020). Podberjozkin gentager de samme idéer i sin artikel, som blev skrevet i samarbejde med Vladimir Nazarov, tidligere næstformand for Ruslands Sikkerhedsråd og en af efterretningsvæsenets ledere (Nazarov & Podberjozkin, 2020, s. 66–67). Elena Ponomarjova, professor ved MGIMO, betragter historieopfattelsen som »et kognitivt våben« (Ponomarjova, 2020, s. 81). Forfatter og historiker Vjatjeslav Rybakov foreslår en anden stærk metafor til beskrivelse af den moderne krigsførelse, i hvilken historiske fakta og fortolkninger spiller en rolle som atomubåde (Rybakov, 2018, s. 314). På lignende måde fortsætter Rybakov med en påstand om, at fremhævning af Gulag i den russiske historie er ligesom et »kampvognsangreb, der skal smadre vores sjæle« (Rybakov, 2018, s. 317).

I 2018 blev Det Militær-Politiske Hovedkontor (MPHK) under Forsvarsministeriet oprettet som en direkte arvtager til det såkaldte *GlavPUR* i den sovjetiske hær med den samme grundlæggende opgave: at fuldføre det ideologiske arbejde blandt soldaterne og officererne. Denne organisation beskæftiger sig med patriotisk undervisning på militære uddannelsesinstitutioner. At ære sejren i Den Store Fædrelandskrig og dens veteraner er helt centralt for MPHK. Andrej Kartapolov, viceforsvarsminister og chef for MPHK, fortolker den russiske historie i det 20. århundrede ikke bare som et geopolitisk spørgsmål, men snarere som et militært

sikkerhedsspørgsmål. Han mener, at Ruslands fjender blandt NATO-landene åbenbart angriber Rusland ved at drive »vores« hukommelse om krigen og krigshelte væk i deres medier og Hollywood-film (Kartapolov, 2020). I 2020 begyndte Ruslands forsvarsministerium og MPHK et »modangreb«. De tog initiativ til og producerede en dokumentarfilmserie med det særprægede navn »Evig Fædrelandskrig«, hvor det antydes, at denne krig stadig udkæmpes mellem Rusland og dets fjender. Zakhar Prilepin, fremtrædende forfatter og chef for et patriotisk politisk parti, skrev manuskriptet, og speakerne var nogle berømte skuespillere. Filmens sidste episode handler om vestlig sabotage i Nürnbergprocessen. Den røde tråd er, at USA altid har dækket over nazistiske forbrydere og siden slutningen af Den Kolde Krig inspireret neonazistiske bevægelser på grænsen til Rusland, især i Ukraine, Estland og Letland. Dette fører til idéen om, at Anden Verdenskrig kun var en del af den evige krig mellem Vesten og Rusland, hvilket betyder, at, hvis russerne glemmer deres sejr i 1945, risikerer de at blive en patetisk koloni i den »nye verdensorden« med USA i spidsen (Vetjnaja Otetjestvennaja, 2020).

Kort sagt tjener militarisering og sikkerhedsliggørelse af historien det formål at understøtte Ruslands suverænitet. Sikkerhedsliggørelse af historien viser det faktum, at populismen og nationalismen er to sider af den samme medalje: begrebet om, at al magten skal tilhøre folket. Interessant nok adresserer den russiske geopolitiske populisme dette krav til nogle imaginære vestlige fjender, som angiveligt forsøger at berøve Rusland dets suverænitet gennem en forfalskning af den russiske historie. I denne kontekst er »historisk suverænitet« en del af populismens fortolkning af folket som tidsmæssig og kulturel enhed. I det følgende afsnit forklarer jeg, hvad historiens enhed betyder for regimets ideologi.

Historiens enhed ifølge RMH

Ifølge den populistiske historieopfattelse er folkets »personlighed« relativt uforanderlig fascistisk gennem tiden. Det betyder, at den russiske historie betragtes som en enhed, hvor alle epoker er uadskilleligt forbundne. Den vigtigste metafor for historiens enhed stammer fra patriark Kirill. Han ræsonnerede om en »historisk vej«, banet af Gud, der desværre kan mistes og i så fald kan folket fare vild. I sin bog *Dialoger med historien* understreger Kirill, at Rusland for vild i det 20. århundrede, og at det nu er tid at finde den tabte vej (Kirill, 2019, s. 9). Det princip, som ligger til grund for denne opfattelse, indebærer en enighed om »den historiske vej«, som selvfølgelig har nogle forskellige etaper, men der er kun én vej, og vejen er allerede kortlagt og alt i alt ganske godt kendt, det vil sige, der venter ikke nogen overraskelse om hjørnet. På samme måde kan man fortolke opfattelsen af Ruslands åndelige genfødsel (Narysjkin, 2013), der med denne tidsopfattelse knytter an til den fascistiske historiefilosofi om nationens genfødsel gennem tilbagefald til fortidens renhed og enhed.

Udsagn om den russiske histories enhed (*nepreryvnost'*) blev proklameret af præsident Putin i hans taler fra 2014 (Putin, 2014a; Kremlin, 2014) og lød derefter

gentagne gange i talerne til forskellige politikere. Vladimir Medinskij, tidligere kulturminister i Rusland, insisterer på, at selvom der er mørke og lyse kapitler i russisk historie, er det uacceptabelt at radere noget væk: »Vores historie er en enhed, og der er ikke nogen unødige skikkelser eller forsvundne led [i kæden]« (Medinskij, 2020). Begrebet om historiens enhed giver genlyd i forbindelse med en nærliggende idé om samfundets enhed på trods af klasseskel, etniske og andre forskelle. RMH's udstilling om Romanoverne understreger konstant paralleller mellem det prærevolutionære Rusland og dagens Rusland. Videoer om økonomi-, kultur- og militærudvikling under zarerne slutter altid med at betone, at denne udvikling stadig er afgørende for Rusland i dag, ligesom den geografiske udstrækning, byggeriet af fabrikker og jernbaner. Videoen om den zaristiske hær afsluttes karakteristisk nok med et billede af en moderne atomubåd. I modsætning til patriark Kirills tidligere kritik af Peter den Store og rationalismen i hans periode skildrer RMH denne periode i et ganske positivt lys ved at accentuere den kulturelle opblomstring, som stammede fra forbindelsen mellem russiske og europæiske elementer i kunst, litteratur og filosofi. På denne måde overtager den populistiske historieopfattelse slavofilernes historiekritiske tilgang.

Det gælder især, når nutidens ideologer taler om sovjetperioden i russisk historie. Idéen om Sovjetunionen som den retmæssige arvtager til det russiske imperium ligger tæt på ideologien hos den såkaldte »rødbrune opposition«, hvor elementer af russisk nationalisme kombineres med elementer af socialdemokrati og postsovjetisk nostalgi. Kreml-orienterede intellektuelle som Vardan Bagdasarjan plejer at citere Nikolaj Berdjajevs berømte værk om ligheder mellem Rusland før og efter revolutionen med andre ord, mellem det Tredje Rom og den Tredje Internationale (Bagdasarjan, 2017, s. 7–9). Ironisk nok er den russiske ortodokse kirke blevet åben for tanker om kontinuiteten mellem zartidens Rusland og USSR. Patriark Kirill har gentagne gange talt om det faktum, at til trods for politikken om officiel ateisme gennemsyrede kristne idéer og værdier hele det sovjetiske samfund (Kirill, 2019, s. 10). Vitalij Tret'jakov, den regimevenlige institutleder for Fjernsynsinstituttet (MGU), anser den sovjetiske periode og den sovjetiske identitet for at være uadskilleligt forbundet med den russiske historie og den russiske identitet som helhed, og det indebærer, at en afvisende holdning til Sovjetunionen, især til Stalin og Stalin-tiden, altid bliver betragtet som en fornedrelse af Rusland (Tret'jakov, 2015).

På trods af frygtelige repressalier mod kirken under sovjetstyret udtrykker mange kirkeledere og tænkere hengivenhed over for Stalin-tiden, fordi netop denne periode betragtes som et højdepunkt i russisk historie. Ydermere udtrykte Jelena Jampol'skaja, formand for Statsdumaens kulturudvalg, at »Gud udsendte Stalin for at redde Rusland« (Jampol'skaja, 2018). I sin bog insisterer Jampol'skaja på, at »den røde stjerne [Sovjetunionen] lykkedes på grund af kors [det ortodokse Russiske Kejserrige] ... Landets historie fortsætter som en fuld optrukken linje, ikke en punkteret linje« (Jampol'skaia, 2016, s. 208, 227). Jampol'skaja har en direkte tilknytning

til RMH på grund af sine forbindelser med metropolit Tikhon. Hun redigerede Tikhons bog *Nesvjatyje svjatyje* (Soldatov, 2019).

En af RMH's videoer demonstrerer netop idéen om, at kommunismen blev fordøjet af det russiske folk og transformeredes til en ægte russisk ideologi og samfundsform. Efter en kort periode med revolutionære eksperimenter i 1920'erne, da kirken blev forfulgt, familier ødelagt, og traditionel moral latterliggjort, vendte livet tilbage til »normale« tilstande med en stærk leder i spidsen (:Stalin), respekt for morale normer og sidst, men ikke mindst – den russiske historie, som nu igen holdtes i ære. Videoen er understøttet af et citat af Berdjajev, der siger, at uafhængigt af vore holdninger til bolsjevikkerne må vi indrømme, at de var den eneste magt, som kunne forsvare Rusland mod alle dets fjender. I denne sammenhæng hvidvaskes Stalin implicit. Hans forbrydelser portrætteres som »kontroversielle problemer«, såsom Den Store Terror, som forklares med en indrømmelse af, at historikerne stadig debatterer årsagerne til den. Informationsstanden om dette peger på én fortolkning, nemlig idéen om, at Stalins terror var et uundgåeligt og nødvendigt middel til at forberede landet på en storkrig. Udstillingen undlader at forkynde én bestemt fortolkning, dens strategi er mere sofistikeret: Først hævdes diversitet i fortolkninger og umuligheden af at fastslå kun én historisk sandhed, og derefter nævnes den fortolkning, som passer sammen med udstillingens ideologi. En anden informationsstand fortæller om Stalins personlighedskult, men det er vigtigt at bemærke, på hvilken måde det skrives. For eksempel kan man læse, at »personlighedskulten begyndte at blive skabt i 1920'erne«, eller at »Stalins portrætter begyndte at dukke op i offentlige kontorer og i almindelige menneskers huse«. Det vil sige, at RMH bruger passiv stemme, når det gælder beskrivelser af Stalins periode. En besøgende får derfor et indtryk af, at personlighedskulten var en slags uundgåeligt og naturligt fænomen, som forekom uafhængigt af Stalins vilje. Afslutningen på Den Store Terror beskrives ligeledes: »Efterhånden begyndte repressaliernes omfang at bekymre den politiske ledelse«. Implicit i dette ligger en forståelse af, at Den Store Terror var en naturlig proces, der blev stoppet af den fornuftige Stalins regering.

Vi ser, at udstillingen ikke er blind for de mørkeste sider af Stalin-tiden, men de portrætteres i et særpræget lys, i hvilket de ser ud som historiske nødvendigheder. Retorikken, der bruges i udstillingen, reducerer spørgsmålet om Stalins og Stalins regerings skyld. Ydermere løber et af Stalins citater som den røde tråd i hele udstillingen, nemlig hans refleksion over Ruslands tilbagestående og en opfordring til at løbe hurtigt efter de veludviklede lande for at være foran dem i løbet af de følgende 10 år, »ellers bliver vi smadret«. Dette citat kondenserer udstillingens opfattelse af det 20. århundredes historie som et dødeligt kapløb, i hvilket Rusland under Stalin blev vinder, og derfor bliver alle ofre, menneskelige lidelser og Stalins forbrydelser berettigede. Det er forventeligt, at udstillingen accentuerer de økonomiske fremskridt og samfundsudviklingen i 1930'erne positivt. Til gengæld er mindre positive episoder som afkulakiseringen og kampagnerne med voldsom kollektivisering blandt bønderne næsten glemt, og i stedet vises propagandistiske billeder fra

dengang, som portrætterer lykkelige bønder og arbejdere. En informationsblok med titlen »Masseheltemod ved fronten« opsummerer årsagerne til Sovjetunionens sejr i Den Store Fædrelandskrig som først »langsom og grundig forberedelse til krigen« og dernæst netop det sovjetiske folks masseheltemod. Ifølge udstillingen, og i modsætning til alle kendte fakta og historiografiske traditioner, fortolkes Stalins lederskab før og under krigen som nøglen til sejr.

Forestillingen om Stalin er understøttet af yderligere to citater af Charles Show, som roser Stalins gode uddannelse, og Winston Churchills nedsættende kommentar om Khrusjtjovs »krigserklæring mod en død mand [Stalin]«, der alligevel endte som taber. Det sidstnævnte citat udfolder et historisk perspektiv, i hvilket Stalins skikkelse rager op blandt alle andre skikkelser, ligesom Stalin-tiden, især Den Store Fædrelandskrig, rager op blandt alle andre historiske perioder. Et citat af Ivan Il'in, en meget respekteret filosof blandt den russiske politiske ledelse, siger, at efter revolutionen »forbliver Rusland sig selv«. Citatet tilføjer ydermere, at som følge af folkets ærefrygtindgydende lidelser »bliver den russiske nationale sjæl rensed og fordybet, hærdet og blomstrer op« (Il'in, 1999, s. 393). På trods af at Stalin-tiden opfattes som et højdepunkt i russisk historie, er den også afbildet som tæt forbundet med den førrevolutionære periode, især med hensyn til den traditionelle moral, der, efter en kort nedtoningsperiode, blev fremmet af Stalin gennem abortforbud og kamp mod skilsmisser.

Forestillingen om historiens enhed antyder, at alle historiske perioder er lige vigtige, og at den historiske udvikling består af stadig akkumulering af positive elementer. Populismens verdenssyn er dog ikke helt optimistisk. Tværtimod tror populisterne, at mægtige fjendtlige kræfter blander sig konstant i folkets historie og dermed dramatiserer de historiske processer. Det næste afsnit illustrerer, hvordan RMH portrætterer de liberale eliter og deres katastrofale rolle i den revolutionære bevægelse.

Eliter og revolutioner

Ideologerne bag RMH insisterer på, at det ikke var uundgåelige sociale processer, der resulterede i det spontane udbrud i 1917, men nogle få bestemte individer, der for enhver pris var interesserede i at bryde den daværende styreform. Fortolkningerne af 1917 er således præget af forskellige konspirationsteorier, der afslører den populistiske tankegang i Rusland. Informationsblokken »Frimurere og revolutionen« i RMH's afdeling om revolutionen 1917 hævder, at der var mange frimurere blandt parlamentsmedlemmerne, politikerne, ministrene fra den provisoriske regering, og de fremtrædende kapitalister, især Aleksej Putilov. Det antydes, at det netop var Putilovs fabriksarbejdere, der var blandt de første til at starte revolutionsbevægelsen. Denne konspiratoriske logik danner grundlag for RMH-udstillingens fortolkning af 1917 og andre populære oprør, såsom Stenka Razins opstand (kaldet et »røveri«), og dekabristernes oprør (kaldet en konspiration). En dokumentarfilm, som vises på

udstillingen, skildrer det førrevolutionære Rusland som et problemfrit land med en hastigt voksende økonomi og en næsten fraværende revolutionær bevægelse. Hvorfor skete revolutionen i så fald? Filmen peger på en række vestlige konspirationer mod Rusland, såsom spioner, kapitalister, der finansierede russiske terrororganisationer i udlandet, og politikere, der inspirerede anti-russiske bevægelser ved grænsen til imperiet. Tilsvarende blev vor tids »farvede revolutioner« inspireret af udenlandske hemmelige kræfter, ifølge filmen. Udstillingen indeholder et citat af Woodrow Wilsons rådgiver Edward M. House, der angiveligt hævdede, at Rusland skulle opdeles i fire regioner. Dette citat henvises der til i fremstillingen af revolutionen for at give et indtryk af, at netop amerikanernes konspiration forårsagede revolutionen i Rusland. Ydermere insinuerer udstillingen, at de russiske liberale eliter og finansielle kredse ønskede at ødelægge monarkiet for selv at få erobret en lederposition i landet. Denne fortolkning af 1917 fokuserer på den rolle, som liberale intellektuelle spillede i det zaristiske Rusland.

Kreml-orienterede ideologer er især utilfredse med den såkaldte *intelligentsia*, den veluddannede gruppe, der historisk udviklede sig til at udgøre en opposition og som regel stod på en liberal eller socialistisk platform. Sjtjipkov analyserer med had og foragt *intelligentsiaen* som en parasitisk klasse, der nægter at være en del af nationen og i stedet hævder at være folkets lærere og høvdinge, en rolle, som ifølge Sjtjipkov kun burde tilhøre staten (Sjtjipkov, 2015, s. 244–258). Professor Grigorij Gerasimov, Medinskij's fælle i hans kamp for historien, anklager universiteter, kommunalt selvstyre og andre sektorer i det spirende civilsamfund for at sprede revolutionære idéer før 1917 (Gerasimov, 2017b).

Et banner med en udtalelse af Vladimir Putin opsummerer udstillingens fortolkning af revolutionen som følger: »Sejren [i Den første verdenskrig] blev stjålet fra landet. Den blev stjålet af dem, som opfordrede til fædrelandets tab ... som opmuntrede til interne stridigheder og stræbte efter magt ved at forråde nationale interesser«. Dette citat stammer fra Putins tale ved indvielsen af monumentet dedikeret til 100-årsdagen for Første Verdenskrigs begyndelse i 2014 (Putin, 2014b), det vil sige, at betydningen af en historisk begivenhed (revolutionen) blev forklaret med henvisning til en anden begivenhed – krigen. Denne konceptuelle konstruktion tjener til at give historien geopolitiske betydninger og til at repræsentere politiske modstandere som geopolitiske fjender – »en femte kolonne«.

Et andet banner citerer Pavel Miljukovs udtalelse om, at »vi [formodentlig de liberale politikere] vidste, at den russiske hær ville vinde i foråret [1917]. I så fald ville zarens prestige og charme blive stærkt genopbygget blandt folket ... Det er derfor, vi besluttede at begynde et revolutionært oprør«. Miljukov, som var leder af det Konstitutionelt-Demokratiske Parti og udenrigsminister i den provisoriske regering, er sikkert på udstillingsarrangørernes sorte liste som en legemliggørelse af alt det, de hader: liberalisme, *intelligentsiaen*, anti-monarkisme og vestvendthed. Denne artikel fokuserer på at rekonstruere udstillingens ideologi; det er ikke formålet at vurdere dens troværdighed, men det er værd at pege på, at dette citat af

Miljukov, som så mange andre på udstillingen, er fuldstændig ukorrekt, og det er værd at sige et par ord om det. I 2017 henvendte Det Frie Historiske Selskab sig til daværende kulturminister Ol'ga Vasil'eva med et brev, i hvilket påpeges mange historiske fejl og falske citater i udstillingen. Tikhon Sjevkunov og andre arrangører reagerede stærkt negativt på brevet. De sagte, at der kun havde været to fejl i alle de 6.000 citater, som bragtes på udstillingerne, og dette gjaldt citater fra Otto von Bismarck og biskop Luka Vojno-Jasenevskij. Citatet fra Miljukov nævntes ikke (Jakovleva, 2017). Arrangørerne af RMH tog citatet fra en bog af Nikolaj Konjaev (1949–2018), en religiøs og patriotisk orienteret forfatter, der har været engageret i at skrive populærhistoriske studier om russiske zarere. I sin bog fra 2004 henviser han til et brev, som han angiveligt fandt i et arkiv i Sankt Petersborg (Konjaev, 2014, s. 46). Faktum er at dette brev dateret 15. november 1917 fik stor udbredelse blandt monarkister (for eksempel blev brevet reproducet af emigrantavisen *Zarnitsy* i 1921), og Miljukov selv afviste det som bedrageri (Miljukov, 1921, s. 2–3). Udstillingen henviser ikke dette citat til *Zarnitsy*, Miljukov eller Konjaev og nævner selvfølgelig ikke nogen debat om det. Tværtimod præsenteres citatet som en velkendt historisk kendsgerning.

Udstillingens fremstilling af dissidenterne i sovjettiden bygger på den samme »femte kolonne«-narrativ. Afdelingen hedder »Dissidenter« (*Dissidents*), og dette ord er stavet på engelsk med latinske bogstaver, selvom det findes som et russisk ord: »dissidenty«. Ligeledes er ordet »Samizdat« stavet på engelsk, på trods af at dette ord, som betyder »selvudgivelse«, oprindeligt er russisk. På denne måde er ikke-russiske, udenlandske påvirkninger understreget. Afdelingen består af rubrikker, som fremhæver netop denne argumentationslinje, såsom »Dissidenter og Vesten«, »Antisovjetisk propaganda«, »Protestaktioner« og »Terrorangreb«. Det sidste handler om flyet Aeroflot 244, som blev kapret af de litauiske brødre Brazinskas i 1970. Brazinskas hævdede, at de var dissidenter og gerne ville hoppe af fra Sovjetunionen. Den anden begivenhed er terrorangrebet i Moskvas undergrundsbane i 1977, som blev begået af armenske nationalister. Begge episoder konstruerer en forestilling om dissidenterne ikke bare som agenter for udenlandsk indflydelse, men også som terrorister.

Rubrikken »Dissidenter og KGB« er illustreret med en forside fra *Newsweek* med inskriptionen »Should we boycott the Olympic?«, som cementerer idéen om, at dissidenterne forenede sig med »Vesten« i deres angreb på Sovjetunionen og dets planer om at gennemføre de olympiske lege i Moskva i 1980, hvorimod KGB arbejdede utrætteligt for at fremme statens interesser og omdømme. Et andet billede, som illustrerer samarbejde mellem dissidenterne og »Vesten«, skildrer den berømte dissident Vladimir Bukovskij sammen med den amerikanske præsident Jimmy Carter, da de mødtes i USA i 1977. På en mere raffineret måde kaldes rubrikken om Andrej Sakharov »Ledere og [deres] opgaver«, hvilket antyder at dissidentbevægelsen ikke var en spontan folkelig reaktion på retsløshed og uretfærdighed i det sovjetiske samfund, men en række velplanlagte aktioner, som var koordineret af et hemmeligt center.

Den propagandistiske narrativ om dissidenterne bekræftes af et citat fra en kontroversiel dissident og emigrant, som blev til en anti-vestlig tænkner, nemlig Aleksandr Zinov'jev, som insinuerer, at dissidenterne var amerikanske agenter på CIA's lønningsliste:

En gang mødtes jeg med en gammel bekendt. Han havde været en velkendt dissident i 8 år på dette tidspunkt. Hans første spørgsmål var: »Hvor mange penge har du på din konto?« Man skal være meget naiv for at tro, at dissidenterne var ideologisk motiveret, at de gjorde alt for de gode ideers skyld ... (Zinov'jev som citeret på Udstillingen)

Et andet citat, som dog passer dårligt til udstillingens propaganda, kommer fra forfatteren Sergej Dovlatov: »Så har jeg læst jeres berømte Samizdat. Der er ikke mindre lort end i [det officielle tidsskrift] *Znamia*, men alt er vendt på hovedet«. Det er bemærkelsesværdigt, at citatet ikke er Dovlatovs egen mening, men ord, som udtrykkes, af en af Dovlatovs personer, nemlig KGB-major Beljaev fra novellen *Zapovednik*. Selvfølgelig er Dovlatovs holdning i relation til Beljaev og hans meninger ironisk og foragtbetonet (Dovlatov, 2013, s. 59).

Denne konspiratoriske narrativ bruges for at indramme sovjetblokkens kollaps i 1989. Udstillingen demonstrerer, at de folkelige demokratiske bevægelser i Østeuropa var inspireret fra udlandet og finansieret af USA. Albert Einstein-instituttet og Soros-fonden er nævnt blandt andre udenlandske centre, som stod bag oppositionen i Polen og andre lande. For at understøtte disse påstande anvender udstillingens kuratorer udsagn fra tidligere KGB-ansatte, såsom publikationer af KGB's tidligere (1988–1991) chef Vladimir Krjutjkov. Generelt set demonstrerer udstillingen et meget positivt syn på det sovjetiske hemmelige politi. Fader Tikhon Sjevkunov, for eksempel, insisterer på, at både KGB og nutidens FSB ikke har noget at gøre med det berygtede NKVD fra Stalin-tiden (Svetova, 2017). En af informationsplakaterne hævder, at »en del af dissidenterne retfærdiggjorde terrorangreb og beskyldte KGB grundløst«; det er derfor, det politiske politi »blev tvunget til at agere hjerteløst mod alle dissidenter«. I udstillingen er den anti-dissidentiske narrativ støttet af Nikolaj Jakovlevs bog *CIA versus USSR*, som er en velkendt forfalsket propagandistisk bog fra 1980, muligvis inspireret af KGB-general Bobkov (Jakovlev, 1980). Udstillingen reproducerer også fragmenter fra en anden bog, skrevet af Filipp Bobkov (1925–2019) selv, mens dissidenternes stemmer er helt fraværende (Kozlov, 2017). Et af disse fragmenter påstår, at KGB aldrig undertrykte frie og anderledes tænkende, kun aktive fjender af regimet. Denne påstand giver ikke mening, fordi ethvert udtryk for den frie tanke ville kunne karakteriseres som »fjendtligt« over for det sovjetiske regime og derfor strafbart. Det betyder, at Bobkovs argumentation, som udelukkende retfærdiggør den sovjetiske terror mod dissidenter, reproduceres i Putins Rusland.

Den populistiske historieopfattelse ligner en organisk vision af et samfund, hvor et land fremstilles som en voksende organisme. Skadelige bakterier og virus kan forårsage sygdomme eller selve døden for denne organisme. Ifølge denne logik

er liberale dissidenter fremmede og skadelige elementer i det russiske samfund, og derfor skal de fjernes, ellers vil de forårsage revolution og selve Ruslands undergang. Historisk set er denne opfattelse ligesom en lægejournal, som dokumenterer patientens sygdom og forudsiger dens udvikling i fremtiden. I det næste afsnit kan vi se, hvordan forskellige fortolkninger af den russiske historie gradvist samledes og forenedes af RMH.

Tidsopfattelse

På baggrund af ovenstående analyse kan RMH's tidsopfattelse opsummeres som et produkt af flere forskellige billeder af russisk historie. I 1990'erne og 2000'erne promoverede Patriark Kirill (dengang Metropolit Kirill) et billede af historien, hvor revolutionen i 1917 fremstilles som et resultat af en langsom sekulariseringsproces i de seneste to århundreder siden Peter den Store. I denne periode manglede kirken frihed, og samfundet blev mere »vestliggjort« og præget af kapitalistisk livsstil og meninger. Ifølge Kirill er revolutionen den sidste akt i det lange og dramatiske skuespil om *apostasi* eller Ruslands »frafald« fra Gud og det åndelige fundament. I sin tale fra 1995 advarede Kirill mod idealisering af fortiden, fordi »den sociale kræfttumor begyndte at vokse og udvikler sig netop i det 18. og 19. århundrede« (Kirill, 1995, s. 39–48). Metropolit Ilarion Alfejev gentager den samme idé om, at det førrevolutionære Rusland ikke var en guldalder, ellers ville revolutionen og massefrafald fra kirken efter 1917 ikke have fundet sted (Alfejev, 2010a, s. 141; Alfejev, 2010b, s. 238, 375). I dette lys er Stalins terror og Nazi-Tysklands angreb på Rusland ikke mindre end Guds straf for dette »frafald«. På den anden side var de trængsler og ofre, som det russiske folk udholdt i det 20. århundrede, en måde at sone fra *apostasi-synden på*, og efter 1945 begyndte Rusland sin genfødsel.

Denne version af historien er ikke særlig rosende, hvad angår sovjettidens rolle og plads i russisk historie, det vil sige, at kirkens og statens fortolkninger af historien ikke passede godt sammen. Da Kirill blev ny patriark i 2009, begyndte han at fortolke historien på en anden måde, hvor Ruslands udvikling gennem tiden er repræsenteret som en naturlig og sammenhængende proces. I sine bemærkninger fra 2015 gennemgår han fem faser i russisk historie. Hver fase vurderes som nødvendig og med gavnlige konsekvenser for Rusland. Den første, middelalderlige periode er vigtig, fordi Rusland som Kiev Rus blev døbt og udviklede sig som et kristent land. Den anden periode med fyrstendømme og kejserrige lærte Rusland at være en stormagt. Den tredje periode med revolutionen legemliggjorde en stræben efter retfærdighed. Så kom den sovjetiske periode, som ifølge Kirill udtrykker tanken om solidaritet. Til sidst fremmer det nuværende Rusland menneskelig værdighed. Disse fem principper – kristentro, statsskab, retfærdighed, solidaritet og respekt for individet – udgør grundlaget for opskriften på den russiske historie (Kirill, 2015).

Siden 2017 og især siden 2019 er Patriark Kirill til en vis grad blevet overskygget af Metropolit Tikhon, der har regeringsmagten bag sig på grund af sit personlige

forhold til *siloviki* og Putin selv. Udstillingen »Rusland – Min Historie« er netop et produkt af Tikhons forestillinger om historien, som er blevet en slags officiel version og dermed et af de vigtigste redskaber til ideologisk propaganda (Svetova, 2017). Tikhons billede af historien samler fire forskellige fortolkninger: historien som den eneste progressive linje; historien som cykler af opblomstringsperioder og revolutionære oprør (Mjør, 2018; Petersson, 2013); historien som en religiøs fortælling om frafald, guddommelig straf, forsoning og tilgivelse; og endelig; historien som verdens globale, apokalyptiske bevægelse fra »grundlæggelse« til dommedag. Han accepterer Kirills tanke om, at der ikke er nogen »tomme« perioder i russisk historie, men han er stærkt imod tanken om, at revolutioner blev forårsaget af grundlæggende samfundsmæssige udviklinger. I stedet påpeger han, at revolutioner kun er et produkt af forskellige interne og eksterne konspirationer mod Rusland, som forbliver den sidste bastion i verden med kristne principper. Tikhons forståelse kommer imidlertid ikke til et cyklisk billede af historien. Han argumenterer for en mere dramatisk og spirallignende historiemodel, hvor mørke styrkers angreb mod Rusland øges, når dommedag nærmer sig. I dag er Rusland på randen af den nye, sandsynligvis sidste revolution, og Ruslands politiske strategi er blevet mere risikabel, fordi Rusland fortsat er det eneste bolværk for kristne traditioner, og Ruslands »fald« betyder fordømmelse for hele menneskeheden. Tikhon antager, at Putin er det sidste håb, fordi han aldrig vil give oprøret en eneste chance for at dukke op (Sjevkunov, 2021).

Det er bemærkelsesværdigt, at Patriark Kirill korrigerede sit historiebillede i bogen *Dialog med historien* fra 2019, hvor han kommer tættere på Tikhons og RMH's spiraltolkning af historien. Ud fra dette kan det konkluderes, at Kirill er blevet erstattet af Tikhon som statens vigtigste ideolog. Bogen gentager argumentationen om russisk historie som en enhed, men i modsætning til hans fortolkning fra 2015 er der nu ingen henvisning til de positive sider ved revolutionen (Kirill, 2019, s. 24–35).

Denne store grad af konsensus om den spirallignende historie-model gør det muligt for ideologer at fokusere på de to vigtigste begivenheder i det 20. århundrede, nemlig revolutionen og dens »logiske« modsætning – Den Store Fædrelandskrig. En af de fire afdelinger i RHM kaldes »Fra de store omvæltninger til Den Store Sejr, 1917–1945«. Som forklaret tidligere betragtes revolutioner som et absolut onde på tre forskellige konceptuelle niveauer: det første er de konservative tendenser i selve ideologien hos det nuværende regime, der er antagonistisk til ethvert tegn på revolution. Det andet niveau er den ovennævnte opfattelse af historien som en enhed, uden skarpe brud med fortiden. Ifølge denne idé er 1917-revolutionen et unødigt voldsomt udbrud, der ikke har påvirket hovedpunkterne i russisk historie. Det tredje er den messianske måde at opfatte nutiden på og at forestille sig fremtiden som et tomt felt uden væsentlige begivenheder. I denne sammenhæng er revolutionen simpelthen irrelevant, fordi en politisk revolution i sammenligning med kosmiske begivenheder som Kristi genkomst og verdens ende er ubetydelig.

Konklusion

Det kan godt diskuteres, i hvilken grad det er lykkedes RMH at genoverveje forståelsen af den russiske historie blandt masserne. Der er dog ingen tvivl om, at det nuværende regime selv betragter udstillingen som et af de vigtigste redskaber til ideologisk indoktrinering. I denne artikel har jeg forsøgt at flytte fokus fra analysen af selve RMH's historiebilleder til en mere dybtgående udforskning af det ideologiske budskab bag udstillingen. Set i en bredere ideologisk sammenhæng er RMH præget af populistiske idéer om, at Rusland er en organisk enhed, hvis historie er både et bevis på suveræniteten og kontinuitet med hensyn til Ruslands eksistens og et instrument til at opnå en større grad af suveræniteten og kontinuitet. Begrebet om historiens enhed omfatter også idéen om, at fjendtlige vestlige og liberale elementer kontinuerligt stræber efter at nedbryde denne enhed gennem indsætning af fremmede værdier og organisering af revolutionære opstande. Sammenstillingen af den organiske enhed og de fremmede skadelige elementer bringer de dramatiske sider af historien i fokus. RMH's historiske dramaturgi portrætterer den stigende spænding mellem disse to antagonistiske elementer – det russiske folk og de vestlige eliter inden for og uden for Rusland – med det formål at skabe et billede af bibelske proportioner: Nu er tiden kommet for et sidste, afgørende slag, og hvis Putin taber, så taber Rusland som helhed. Til gengæld betyder et nederlag for »ondskabens kræfter«, at Rusland vil gå ind i en slags »messiansk periode«. Denne forestilling finder sit klare udtryk i Vladislav Surkovs artikel om »en langvarig Putin-stat« (Surkov, 2019). De officielle ideologer Dmitrij Kulikov, Timofej Sergejtsev og Pjotr Mostovoj har udviklet denne idé som begrebet om »Ruslands fjerde langvarige stat under Vladimir Putin«, der knytter an til tre tidligere versioner af »langvarige stater«: under Ivan IV, Peter I og Stalin. Efter deres mening vil »Putins stat« eksistere i nogle århundreder, fordi den i sig selv koncentrerer alle tidligere fremskridt og er blevet højdepunktet i Ruslands udvikling (Kulikov et al., 2020, s. 141).

Referencer

- Alfejev, I. (2010a). *Besedy s mitropolitom Ilarionom*. Eksmo.
- Alfejev, I. (2010b). *Patriarh Kirill: Sjizn' i mirosozertsanije*. Eksmo.
- Bagdasarjan, V. (2013). *Istorija i gosudarstvennaja politika: Doklad*. Tsentr problemnogo analiza. https://rusrand.ru/files/13/10/09/131009104055_istoriya-doklad.pdf
- Bagdasarjan, V. (2017). *Oktjabr' 1917-go: Russkij projekt*. Algoritm.
- Belousova, D. (2017, 28. februar). Sjire, tjem Jel'tsyn-tsentr. *Moskovskij Patriarhat*. <http://psk-mp.ru/101720.html>
- Bernstein, S. (2016). Remembering war, remaining Soviet: Digital commemoration of World War II in Putin's Russia. *Memory Studies*, 9(4), 422–436.
- Bjudget. (2018). Bjudget Permskogo kraja. http://budget.permkrai.ru/approved_budgets/expenses_subprograms_2018/programId/0900000000
- Botova, A. et al. (2020). *Vék potrjasenij i sversjenij: Rossija – Moja Istorja: Metoditjeskie rekomendatsii. Tjeljabinsk: Krai Ra*. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46153754>
- Chen, Ch. (2016). *The return of ideology: The search for regime identities in post-communist Russia and China*. University of Michigan Press.

- Claasen, R. (2011). The conservative challenge to liberalism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 14(4), 465–485.
- Dawisha, K. (2015). *Putin's kleptocracy: Who owns Russia?* Simon and Schuster.
- De Cleen, B. (2017). Populism and nationalism. I C. R. Kaltwasser et al. (red.), *The Oxford handbook of populism* (s. 342–362). Oxford University Press.
- Dovlatov, S. (2013 [1983]). *Zapovednik*. Azbuka-Attikus.
- Etzioni, A. (2014). Communitarianism revisited. *Journal of Political Ideologies*, 19(3), 241–260.
- Falikov, B. (2008, 22. februar). Bitva kremlevskih pastyrej. *Gazeta.ru*. https://www.gazeta.ru/comments/2008/02/22_a_2645709.shtml
- Freeden, M. (1998). *Ideologies and political theory*. Oxford University Press.
- Freeden, M. (2013). The morphological analysis of ideology. I M. Freeden, L. T. Sargent & M. Stears (red.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 148–173). Oxford University Press.
- Freeden, M. (2017). After the Brexit referendum: Revisiting populism as an ideology. *Journal of Political Ideologies*, 22(1), 1–11.
- Gerasimov, G. (2016, 22. juni). Ob istoritjeskikh fal'sifikatsijakh. <http://idealistic-history.ru/ob-istoricheskikh-falsifikacijakh-i-int/>
- Gerasimov, G. (2017a, 26. september). Bor'ba za istoritjeskij suverenitet. *Vzgljad*. <https://yandex.ru/turbo/vz.ru/s/opinions/2017/9/26/888618.html>
- Gerasimov, G. (2017b, 8. december). Mirovozzrentjeskije pritjiny. [video] Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=yKJSjTYEym8>
- Gerasimov, G. (2020). Istorija dlja budusjtjego. [video] Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=DHNxyDcq2Pw>
- Gudkov, L. (2011). The nature of »Putinism«. *Russian Social Science Review*, 52(6), 21–47.
- Heiskanen, J. (2021). The nationalism-populism matrix. *Journal of Political Ideologies*, 26(3), 335–355.
- Herriot, P. (2020). *Populism, fundamentalism, and identity: Fighting talk*. Springer International Publishing AG.
- Heuer, T. (2015). Historisk Bevids(løs)hed. *Noter. Tema: Putins Rusland*, 204, 30–38.
- Il'in, I. (1999 [1937]). Osnovy bor'by za natsional'nuju Rossiju. I. Il'in. *Sobranije sočinenij* (bind 9–10). Russkaja kniga.
- Istoritjeskij park (2018). *Istoritjeskij park: Vizualizatsija istorii: Metoditjeskoje posobije*. www.niro.nnov.ru/?id=53233
- Jakovlev, N. (1980). *TsRU protiv SSSR*. Molodaja gvardija.
- Jakovleva, J. (2017, 14. december). Totjnost' kak vesjlivost'. *Rossijskaja Gazeta*.
- Jampol'skaja, J. (2016). *O kul'ture i ne tol'ko*. Gorodets.
- Jampol'skaja, J. (2018, 25. juli). Stalin byl poslan Bogom. *Novoe Vremja*. <https://newtimes.ru/articles/detail/168837>
- Judin, G. & Matveev, I. (2017, 17. maj). Politik bez naroda. Verno li zapisivat' Putina v populisty? *Republic*. <https://republic.ru/posts/82802>
- Junina, J. (2017, 29. november). Vot takaja istorija. *AiF-Moskva*. <http://pressa.ru/ru/reader/#/magazines/argumentyi-i-faktyi-moskva/issues/48-2017/pages/6/>
- Kartapolov, A. (2020, 22. december). O formirovanii soznanija voina Rossijskoj Armii. *123ru.net*. <https://yandex.ru/turbo/argumenti.ru/s/society/2020/12/702952>
- Kaz'mina, V. (2020a). Istoritjeskije parki »Rossija – Moja Istorija« kak otrasjenje transformatsii institutsional'nogo izmerenija rossijskoj politiki pamjati. I A. Miller, Efremenko (red.), *Politika pamjati v sovremennoj Rossii i stranah Vostotjnoj Evropj. Aktory, instituty, narrativy* (s. 172–187). Jevropeiskij universitet.
- Kaz'mina, V. (2020b). Rekonstruktsija istoritjeskogo parka »Rossija – Moja Istorija«: Smena vektora istoritjeskoj politiki? *Political Science (RU)*, 2, 143–162.
- Kirill, patriark. (1995). Tjerez duhovnoje obnovenije russkogo naroda – k ego natsional'nomu vozrosjdeniju. *Sjurnal Moskovskoj Patriarkhii*, 1–4.
- Kirill, patriark. (2015, 22. januar). Vystuplenije na otkrytii III Rosjdestvenskikh Parlamentskikh vsretj. *Patriarhija*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/3960558.html>
- Kirill, patriark. (2019). *Dialog s istoriej*. Olma.
- Klimentko, E. (2021). Building the nation, legitimizing the state: Russia – my history and memory of the Russian revolutions in contemporary Russia. *Nationalities Papers*, 49(1), 72–88.
- Kommersant. Perm. (2018, 13. februar). Istoritjeskij park 'Rossija – Moja Istorija. <https://www.kommersant.ru/doc/3547754>
- Konjaev, N. (2014[2004]). *Gibel' krasnykh Moiseev: Natjalo terrora, 1918 god*. Vetje.

- Kozlov, I. (2017, 12. december). Moja istorija – moi pravila. *Zvezda*.
- Krasnopjorova, A. (2017, 26. december). Putina v ego otsutstvije vydvinuli. *The Insider*. <https://982088.theins.ru/news/86138>
- Kremlin. (2014, 16. januar). Vstretja s avtorami kontseptsii novogo utjebnika. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20071>
- Kulikov, D., Sergejtsev, T. & Mostovoj, P. (2020). *Ideologija ruskoj gosudarstvennosti: Kontinent Rossija*. Piter.
- Kurilla, I., Ivanov, S. & Selin, A. (2018). »Russia, my history«: History as an ideological tool. *Ponars Eurasia* 5.
- Kymlicka, W. (2002). *Contemporary political philosophy: An introduction*. Clarendon.
- Laruelle, M. (2019). Commemorating 1917 in Russia: Ambivalent state history policy and the Church's conquest of the history market. *Europe-Asia Studies*, 71(2), 249–267.
- Laruelle, M. (2021). *Is Russia fascist? Unravelling propaganda East and West*. Cornell University Press.
- Langdon, K. & Tismaneanu, V. (2020). *Putin's totalitarian democracy: Ideology, myth and violence in the twenty-first century* (s. 83–112). Palgrave Macmillan.
- Lewis, D. (2020). *Russia's new authoritarianism: Putin and the politics of order*. Edinburgh University Press.
- Makarova, E. & Novyj, V. (2017, 22. november). Tsar'grad ukhodit v istoriju. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/3474384>
- Malinova, O. (2015). *Aktual'noe prosljoe: Simvolitjeskaja politika vlastvujusjtjej elity i dilemmy rossijskoj identitjnosti*. Polititjeskaja entsiklopedija.
- Malinova, O. (2017). Political uses of the great patriotic war in post-Soviet Russia from Yeltsin to Putin. I J. Fedor (red.), *War and memory in Russia, Ukraine and Belarus* (s. 43–70). Palgrave Macmillan.
- Malinova, O. (2018). The embarrassing centenary: Reinterpretation of the 1917 Revolution in the official historical narrative of post-Soviet Russia (1991–2017). *Nationalities Papers*, 46(2), 272–289.
- Medinskij, V. (2017). *Kul'turnaja politika i natsional'naja ideja*. Knisjinyj mir.
- Medinskij, V. (2020). Istorija dlja budusjtjego. <https://www.youtube.com/watch?v=DHNxyDcq2Pw>
- Miljukov, P. (1921, 8. oktober). Staryj podlog. *Poslednije novosti*.
- Miller, A. et al. (red.). (2020). *Political use of the past in Russia and abroad: A collection of essays*. INION RAN.
- Miller, A. & Efrementko, D. (red.). (2020). *Politika pamjati v sovremennoj Rossii i stranakh Vostotjnoj Evropy. Aktory, instituty, narrativy*. Jevropeiskij universitet.
- Miller, A., Lipman M. (red.) (2014). *The convolution of historical politics*. CEU Press.
- Mjør, K. J. (2018). Smuta: Cyclical visions of history in contemporary Russian thought and the question of hegemony. *Studies in East European Thought*, 70(1), 19–40.
- Mosin, A. (2018). »Moja istorija« ili »moja mifologija«? *Istoritjeskaja ekspertiza*, 1(14), 82–92.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
- Müller, J. W. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.
- Narysjkin, S. (2013, 2. august). U nas obsjtjaja istorija. *Parlamentskaja gazeta*.
- Nation-News.ru. (2019, 19. november). Vasil'jeva prizvala.
- Nazarov, V. & Podberezkin, A. (2020). Bor'ba s fal'sifikatsiej. I A. Torkunov (red.), *Istorija velikoj pobyedy, vol. 1* (s. 65–79). MGIMO-Universitet.
- Nelson, T. (2019). *Bringing Stalin back in: Memory politics and the creation of a useable past in Putin's Russia*. Lexington Books.
- Nikonov, V. (2020). Istorija dlja budusjtjego. <https://www.youtube.com/watch?v=DHNxyDcq2Pw>
- Norris, P. & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Østbø, J. (2016). *The new third Rome: Readings of a Russian nationalist myth*. Ibidem.
- Petersson, B. (2013). The eternal great power meets the recurring times of troubles: Twin political myths in contemporary Russian politics. I C. Mithander, J. Sundholm & A. Velicu (red.), *European cultural memory post-89. Vol. 30* (s. 301–326). Rodopi.
- Petrov, J. et al. (2014, 11. maj). Istoritjeskaja traditsija i utjebniki istorii. *Strategija Rossii*, 5, 5–36.
- Podberjozkin, A. (2020). Jubilej pobyedy. *TsVPI*. <http://eurasian-defence.ru/?q=node/46977>
- Ponomarjova, E. (2020). Fal'sifikatsija istorii kak kognitivnoje orusjije. I A. Torkunov (red.), *Istorija velikoj pobyedy, Vol. 1* (s. 80–98). MGIMO-Universitet.
- Prokop'ev, A. (2018). Drugoj vzgljad na ekspozitsiju v Ekaterinburge. *Istoritjeskaja ekspertiza*, 1(14), 93–102.
- Putin, V. (2014a, 4. december). Poslanije Presidenta. *Kremlin*. <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/47173>
- Putin, V. (2014b, 1. august). Pobeda v Pervoj mirovoj vojne. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/2537963>

- RIAFAN.ru. (2020, 10. januar). Ministr Vasil'eva.
- Rybakov, V. (2018). *Režtsom po idealu*. Tublina.
- Selin, A. (2018). O vystavkah v istoritjeskom parke »Rossija – Moja istorija« v Sankt Peterburge. *Istoritjeskaja ekspertiza*, 1(14), 59–92.
- Sjevkunov, T. (2008). Gibel' imperii. Vizantijskij urok. *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=kaNA2GxnMX4>
- Sjevkunov, T. (2021, 5. marts). Rossija stala krovavoj anarhitjeskoj massoj. *TV channel "Spas"*. <https://www.youtube.com/watch?v=W5CFzPoBoow>
- Sjtjipkov, A. (2015). *Natsional'naja istorija kak obsjtjstvennyj dogovor: Ot ekonomitjeskogo gegemonizma k konsensusu traditsij*. Aleteja.
- Skak, M. (2009). Mod en Vergangenheits-bewältigung i Rusland? *Udenrigs* 1, 56–64.
- Soldatov, A. (2019, 6 februar). Rol' litjnosti v ottjetnosti. *Novaja gazeta*.
- Sozajev-Gur'jev, J. (2013, 4. november). Den' narodnogo jedinstva. *Izvestija*. <https://iz.ru/news/560047>
- Starikov, N. (2012, 11. april). Agenty revoljutsii. *AiF* <https://nstarikov.ru/agency-revoljutsii-17097>
- Surkov, V. (2019). Dolgoje gosudarstvo. *Nezavisimaja gazeta*. https://yandex.ru/turbo/ng.ru/s/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
- Suslov, A. (2018). Istoritjeskij park »Rossija – Moja Istorija« v Permi. *Istoritjeskaja ekspertiza*, 1(14), 78–81.
- Suslov, M. (2020). *Geopolitical imagination: Ideology and utopia in post-Soviet Russia*. Ibidem.
- Svetova, Z. (2017, 29. december). Setjin v rjase. *Portal-credo.ru*. <https://credo.press/178270/>
- Tajga.Info. (2017, 26. oktober). Zatraty Novosibirskoj oblasti. <https://tayga.info/137132>
- Taylor, B. (2018). *The code of Putinism*. Oxford University Press.
- Tjugarina, J. et al. (2017, 17. august). Deputaty komitjeta usomnilis'. *Kommersant. Perm*. <https://news.rambler.ru/other/37664634-deputaty-komiteta-po-promyshlennosti-usomnilis-v-neobhodimosti-istoricheskogo-parka-rossiya-moya-istoriya/>
- Tret'jakov, V. (2015). Pohisjtjenije sovjetskoj identitjnosti. I A. Sjtjipkov (red.), *Plaha* (s. 40–75). Probel.
- Urbinati, N. (2020). *Io, il popolo: Come il populismo trasforma la democrazia*. Il mulino.
- Urok. (2016). Urok istorii v paviljone nomer 57. VDNKH »Rossii – moja istorija«. (mosmethod.ru).
- Vetjnaja Otechestvennaia. (2020, 23. november). [video] Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=Hs0Ceb2TcyM&list=PLtqIS4Gj9IdEeWINxseyIVzUKQ2adkQ5t&index=13>
- Walker, S. (2018). *The long hangover: Putin's new Russia and the ghosts of the past*. Oxford University Press.
- Wijermars, M. (2019). *Memory politics in contemporary Russia: Television, cinema and the state*. Routledge.